

L'autora del llibre, resignada, constatarà el nou títol: *L'imaginaire de la Commune*. Però el nou títol constata també que el luxe comunal ha esdevingut un episodi històric cronològicament delimitat dins un procés de constitució republicana i nacional: l'esclat internacionalista dels comunards esdevé un episodi més de la història nacional. Per tant, la paraula *imaginari* ha deixat de designar cap realitat material ni somni concret d'igualitarisme universalista, sinó que al·ludeix a un món flotant d'imatges a lliure disposició i consum. El comparatisme actual, si vol ser conseqüent amb l'herència de la Weltliteratur, hauria de ser conseqüent amb la interpretació d'aquest concepte que va fer Victor Klemperer, i no hauria de passar per alt les seves lliçons sobre una cultura universal conscient de les fronteres materials que la determinen ni obviar tampoc els espectres d'allò raonable que hi havia en el seu *nou humanisme*. ◀

Isabel Ferrer Senabre

QUINZE DONES VALENCIANES

Quinze dones valencianes

Antoni Furió (ed.)

420 pp., 2020, Catarroja, Afers

Les publicacions de temàtica històrica protagonitzades per dones han deixat de ser una raresa editorial. Gràcies a la persistència de la lluita feminista, també en l'àmbit acadèmic i literari, comencem a interioritzar que les dones també hem participat en el decurs de la Història. Quin tall d'afirmació més òbvia, deu pensar algú. No. Cada dia són més nombroses les publicacions que mostren clarament que el procés de marginació de les dones ha inclòs el seu silenci com a agent històric per motius associats a la diferència sexual. I no només s'ha invisibilitzat dones paradigmàtiques o capdavanteres, sinó, en general, tot allò considerat femení. D'algunes d'elles, fins i tot, se n'ha arribat a dubtar de l'existència perquè als historiadors els semblava inversemblant la seua activitat —l'activitat pública, després en parlarem—, i és únicament amb molta paciència i perseverança que n'estem rescatant les espurnes que s'hi albiren, amb esforços, a les fonts. Resta, doncs, molta faena per fer.

Quinze dones valencianes participa d'aquesta voluntat d'explicar-nos la història a través de les vivències de quinze dones que passaren bona part de la seua vida en

territori valencià. La proposta, a cura d'Antoni Furió i avalada per l'editorial Afers, aposta pel gènere assagístic, amb textos basats en recerques prèvies però presentats sense l'embolcall carregós dels aparats crítics acadèmics. El llibre dialoga amb altres publicacions que recuperen figures femenines valencianes des de diferents àmbits, algunes amb un tarannà més proper a l'acadèmia —pense, per exemple, en les propostes editades pel Magnànim sobre escriptores valencianes de Maria de los Àngeles Herrero (2018) i Maria Lacueva Lorenz (2019)— i d'altres que s'acosten a altres franges de públic —em ve al cap la proposta de Bromera *Dones valencianes que han fet història* (2018). L'opció d'Afers s'adreça a un públic ampli amb sensibilitat històrica, que gaudirà del rigor de cadascuna de les quinze biografies, així com de poder incorporar una perspectiva en femení a l'imaginari de cada període, encara caracteritzats per l'androcentrisme imperant.

La biografia històrica, en aquest cas en format d'assaig, lluny d'ésser un gènere *demodé* recuperat ara per a la causa femenina, justament ha esdevingut un dels vehicles més profitosos per a abordar la problemàtica específica d'integrar les dones en el decurs històric, com ens explica Mónica Bolufer («Multitudes del yo: biografía e historia de las mujeres», *Ayer* 93, 2014). I no puc estar-me de citar-la perquè la seua caracterització de «biografia», aplicada a la història de les dones, reflecteix amb precisió com s'ha concebut aquest gènere literari en *Quinze dones*,

no en el sentit d'un gènere específic amb un patró únic [...]. Més aviat en el d'un enfocament o conjunt d'enfocaments que s'interessen per reconstruir històries de vides individuals com a recurs (fonamental o combinat amb altres) per tal d'abordar temes i problemes històrics, [...] per la seua capacitat per estendre ponts entre el món acadèmic i el públic general, fent honor al compromís divulgatiu de la història.

D'aquest compromís en donen bona mostra les quinze persones que signen cada assaig del *Quinze dones* —vinculades, la majoria, a la Universitat de València—, on trobem una significativa veu pròpia en cadascun dels relats, gens asèptica, que fa que puguem parlar d'un veritable llibre coral. D'entre les característiques que són comunes a totes les autories s'aprecia també un esforç per mostrar-nos les diferents cares de cadascuna de les dones, sense caure en èpiques ni maniqueïsmes fàcils, però també sense renunciar a l'empatia amb cada biografiada. D'altra banda, s'emfatitza en els aspectes positius per a contrarestar el continu d'atacs contemporanis o deformacions posteriors —quan no, directament, obllits interessats— als quals han estat sotmeses. Precisament, i tornant a la idoneïtat de l'elecció del

gènere biogràfic, sovint és a través de documents com memòries o relats de vida —propis o d'altres— que hem pogut escoltar la veu de les dones en la història, molt menys presents als documents de caràcter públic.

Si jutgem pel resultat final, en la tria de les dones estudiades en el volum s'intueix un càlcul ben acoblat cronològicament. A mesura que llegim hi descobrim un tènue fil que va unint les successives narracions, permetent-nos resseguir amb força claredat la nostra història, de la baixa edat mitjana fins a pràcticament els nostres dies. En la seqüència només trobem un tall entre els segles XVI i XIX, potser metafòric pel que fa a la cultura del país, explicat mitjançant la figura i el context de l'escriptora setcentista Narcisa Torres. En qualsevol cas, la continuïtat de la narració històrica ofereix la possibilitat d'una lectura amb diferents nivells de profunditat, gens excloents: des de deixar-nos portar pel periple vital de cada dona, amb relats ben travats internament —alguns amb un alt poder de persuasió que empeny a seguir llegint-los—, a viatjar amb elles a través dels segles resseguint alguns fragments destacats de la història del col·lectiu valencià. Simultàniament, s'hi troben referències creuades entre capítols. Aquestes mencions des de diferents punts de vista doten el llibre d'una interpretació polièdrica de cada personatge i el seu entorn, que estimula les lectores i els lectors a prendre partit en la necessària interpretació que fem dels fets del passat.

En aquest llibre, les «grans» figures masculines actuen com a personatges secundaris, col·laborant per situar contextualment cadascuna de les dones i ajudant a articular els relats. De fet, en un moment en el qual resta obert el debat sobre la congruència de perpetuar la construcció de la societat a partir dels atributs genitals, és oportú que ens plantejem com hem de lligar la polaritat de gènere en la narració històrica. La contínua i necessària revisió de les categories que duu a terme el feminisme ens ha advertit ja que la història de les dones no hauria d'esdevenir una parcel·la, o una entitat paral·lela, a la «història universal». S'ha denunciat sovint que aquesta universalitat, aparentment neutral, no és sinó una carasseta d'allò masculí, que deixa per a les dones, en un segon pla, una història «menor», sexuada i particular. Més encara, en aquest continu de gradacions, també s'ha fet palesa la manca de representació de raça, gènere o sexualitats alternatives, per citar algunes de les absències més comunes en els relats històrics. Supose que som ben conscients d'aquest biaix historiogràfic, però no sempre es pot evitar, encara que siga perquè les restes documentals no ens ho permeten.

En aquest sentit, sense deixar d'insistir les vegades que faça falta en la transcendència de traure a la llum figures femenines, potser l'exercici historiogràfic no s'hauria de limitar a reconstruir un inventari de dones prominents. O no fer-ho,

com a mínim, seguint els criteris de valor amb què ens hem basat fins ara. L'estudi de la història de les dones està també posant de relleu la importància que han tingut dimensions d'anàlisi fins ara menystingudes, justament, perquè les hem considerat «femenines»: les cures, allò domèstic, els treballs reproductius, etc. Un canvi en aquest sentit ajudaria a ampliar la capacitat d'influència que puguen tindre els relats femenins sobre generacions futures i els models d'allò que considerem desitjable, tant per a dones com per a homes. És un repte al qual ens enfrontem tothom, dins i fora de la historiografia.

Un dels períodes històrics que més està col·laborant a repensar la societat actual en matèria de gènere és l'edat mitjana, tant per les anàlisis de l'època com per les reflexions entorn dels imaginaris que ha generat *a posteriori*. I és en aquest període medieval on s'enfila el contingut de *Quinze dones*. El primer bloc de textos se situa a cavall entre els segles XIV i XV, un moment de la història valenciana clau políticament i florent en l'àmbit cultural, amb tres relats que ens acostaran a l'enrevessat món cortesà i a la vivència de l'època des de les esferes religioses catòliques i jueves.

És la poderosa Carrossa de Vilaragut qui inaugura la narració, de la mà de Juan Vicente García Marsilla. Per atzars del destí, Carrossa acabaria esdevenint cap de llinatge i donzella de la reina Violant, esposa de Joan I d'Aragó. Dona culta i intel·ligent, Carrossa va saber acumular suficient poder econòmic i polític perquè se sembraren nombroses confabulacions en contra seua —i ella també disposava dels seus propis grups de pressió. Amb vuitanta anys de vida, encara va sobreviure al Compromís de Casp i coneixeria al rei Alfons el Magnànim, espòs de la següent protagonista: Maria de Castella. El text va a càrrec de Lledó Ruiz Domingo, qui ja des de bon principi ens adverteix que el record de la reina, més que pels seus èxits —com en el cas de moltes altres dones—, es basa en «la seua suposada infertilitat i en la manca de relació personal entre ella i l'espòs, culpant-la de la llarga absència del rei» (p. 39). Durant aquesta absència, de més de trenta anys, Maria va exercir de lloctinent general a la Corona a la banda ibèrica. Una de les seues grans empreses fou la construcció del monestir de la Trinitat, on seria abadesa bona part de la seua vida Isabel de Villena. La grandesa d'Isabel, protagonista també al llibre, és sobradament coneguda. En aquesta ocasió, Ferran Garcia-Oliver la fa dialogar amb altres personatges eminents de l'època i relaciona alguns passatges del *Vita Christie* amb l'experiència vital de la religiosa. A nosaltres també ens fa viatjar i reviu la València del moment, a més de conèixer la vida que tingueren espais rellevants que encara s'identifiquen en la ciutat actual.

Però més enllà dels avatars polítics, una de les virtuts d'aquest bloc de textos és que ens mostra la quotidianitat de les dones benestants de la baixa edat mitjana,

en els seus papers de nobles i religioses, tot destacant les relacions entre les mateixes dones: el patrocini de traduccions i l'intercanvi de llibres amb altres nobles; el funcionament de tot l'entramat de les dames de la cort; o, més en general, el pes que tingueren els monestirs femenins a l'hora de gestionar la terra, vehicular els moviments polítics o acollir personalitats rellevants. A aquestes dones de la baixa edat mitjana també les uniren els discursos i violències misògins i denigrants que abocaren sobre elles els seus contemporanis.

Recentment, Silvia Federici ha posat en primer pla la rellevància dels segles XVI i XVII per a la configuració del capitalisme en els eixos home/dona i producció/reproducció, un binarisme que opera encara en l'actualitat (*Caliban i la bruixa*, Virus, [2004] 2018). En el seu treball són significatives les reflexions sobre les persecucions contra les bruixes, en què aprecia també una continuïtat amb l'assetjament sobre els heretges, entre ells, els jueus (pp. 328 i ss.). En el cas valencià, fent ús dels documents de la Inquisició espanyola, Antoni Furió reconstrueix la vida de la jove judeïtzant Beatriu Guimerà, en un dels textos més colpidors del volum. Beatriu, de família benestant, va viure a València durant la segona meitat del XV. Amenaçada sense descans per la Inquisició, que va fer ús de tota la perversitat dels seus processos contra ella i la seua família, a través de la seua història podem conèixer els conversos valencians, els llocs que habitaven i els seus ritus, així com les violències que van haver de patir per motius religiosos.

Just a l'altra banda de la balança social, i només uns anys més tard, va arribar a València Germana de Foix, la noble d'alt llinatge d'origen francès que exercí de virreina a València per partida doble. Les empreses per les quals ha estat més recordada és per reprimir les revoltes de Germanies i les morisques, i per castellanitzar el regne. Però el repàs de la seua vida que fa Vicent Josep Escartí ens fa reflexionar sobre la mala premsa de Germana, qui, per contra, també va introduir a la cort la cultura renaixentista més prominent o a qui li devem l'impuls de la construcció de Sant Miquel dels Reis. Al relat de l'època moderna valenciana s'afegeix Mencía de Mendoza, en un text a càrrec d'Estefania Ferrer del Rio. Coetània de Germana, Mencía fou noble pertanyent a l'elit cultural que, per la seva orfandat primerenca i sobtada, i un matrimoni amb un alt càrrec de Carles V, va atresorar una gran experiència de gestió de béns culturals. És especialment reeixida com a instruïda i mecenes de l'humanisme a València, en l'època de naixement de la Universitat de València. De fet, caldria ponderar de nou el paper històric que han tingut les mecenades, com bé demostren algunes de les biografades de *Quinze dones*.

També al segle XVI ens trobem amb la vida de l'editora Jerònima Galés, una dona que ja havia cridat l'atenció en altres volums de divulgació històrica valen-

ciana recents. La qualitat del text la devem a l'especialista Rosa M. Gregori. A més de l'interessant recorregut vital de l'editora —en el seu paper professional, d'empresària, i de cap de família—, hi trobareu reflectida la València cincentista mitjançant el mercat dels llibres, el funcionament gremial dels artesans, la vida domèstica o la burocràcia de l'administració. Des del punt de vista d'entendre la condició de la dona, en diàleg amb algunes de les idees de Federici abans esmentades, l'escrit sobre Galés és altament enriquidor per a copsar la divisió del treball i la configuració dels espais familiars, laborals i domèstics del moment. Uns cent cinquanta anys més tard, l'època moderna clou amb l'esmunyedissa escriptora Narcisca Torres, un text solvent a càrrec de Laura Peris Bolta. Del treball literari de Torres només tenim unes breus restes. Suficients, però, per a honrar-la per dos motius: la seua autoreivindicació com a poetessa —són abundants els estudis feministes sobre la necessitat d'aquest reconeixement propi per a construir genealogies femenines de creadores— i, d'altra banda, la seua escritura en valencià al segle XVIII, en un dels moments més delicats per a la nostra llengua i cultura.

Passada una centúria, ja ben instal·lades en les característiques liberals vuitcentistes i els trets de la divisió sexual característics de l'edat contemporània —reforçats pel positivisme—, ens trobem amb tres dones que qüestionaren el model d'«àngel de la llar», que era l'ideal que s'esperava de les dones del moment. Almenys d'aquelles que provenien de famílies ben posicionades, la resta ja sabem que alternaven el treball al camp i a la fàbrica amb el domèstic. Amb aquestes pioneres —un terme que ha fet fortuna en l'anàlisi històrica de les dones— també es descriuen els discursos legals i científicomèdics del segle XIX i inicis del XX, així com les esclertes per les quals, sortosament, pogueren colar-se aquestes dones i possibilitar el major accés a la vida pública del qual gaudim en l'actualitat. Són les narracions sobre l'escriptora Amalia Fenollosa, la doctora Manuela Solís i Claràs —primera llicenciada en Medicina de la Universitat de València—, i la historiadora Olimpia Arozena —primera professora contractada a la mateixa universitat—, a càrrec de Pau Viciano, Blanca Cerdà Aznar i Guillem Chismol, respectivament.

Tanquen el volum quatre dones contemporànies amb vides entrelaçades, militants de l'esquerra política i amb plena consciència feminista, que van viure tota la seua vida i activitat professional condicionades, amargament, per la Guerra Civil i el seu desenllaç: la socialista Maria Cambrils i les mestres Empar Navarro Giner, Enriqueta Agut Amer i Alejandra Soler —que biografien Rosa Solbes López, Josepa Cortés, Maria Folch i Ana Aguado. De forma punyent i emotiva, amb una força que encara ressona, ens miren directament als ulls a través dels textos perquè no perdem la memòria de la lluita i no ens pleguem de mans davant les injustícies.

A l'inici del volum, l'editor Antoni Furió ens advertia que el propòsit del llibre era oferir-nos un volum plural, format per assajos sobre quinze dones valencianes. Tanmateix, el llibre, ja ho hem vist, va molt més enllà, dialogant tant amb la nostra història com amb els diferents models de dona i les seues transgressions. També proposa distintes fórmules per a transmetre el relat històric a través de l'assaig basat en el relat vivencial, des dels més acadèmics als més narratius, descobrint-nos les diferents vessants —les extraordinàries i les quotidianes— de quinze perfils de dones diferents. En necessitem més, de volums com aquest, per a seguir redibuixant la història i continuar amb la comesa de transformar les violències, desigualtats i invisibilitats que encara patim les dones. ◀

David Murillo

JOSEP FONTANA: LA MIRADA DE L'HISTORIADOR SOCIALISTA

La crisi com a triomf del capitalisme. Anàlisi del passat i perspectives marxistes

Josep Fontana

228 pp, 2018, València, Edicions Tres i Quatre

El Fontana que s'aplega en aquest interessant volum és un Fontana íntim i obertament polític. És el de les conferències posteriors a la crisi financera del 2008. El de les confidències personals en, suposem, auditoris més o menys reduïts. Els seus són textos discursius, escrits per a ser llegits, amb un missatge directe, ideològic, erudit sense excessos i que inevitablement presenta uns quants llocs comuns fruit de la reiteració en contextos diferents de les seves preocupacions socials. Textos que supuren un fil d'enyorança de passats més il·lusionants però que s'orienten clarament a anticipar el futur. Quan parli d'economia hi apareixeran els seus economistes de capçalera, més aviat moderats, en conjunt: Stiglitz, Krugman, Piketty. Quan parli de referències històriques, anirem als moments de l'esperança socialista: 1871, 1917 o el període que va de 1946 a 1948. Si, com en la cita de Croce esmentada per Furió en el pròleg, tota història és història contemporània, el que coneixem en aquest volum és la lent a través de la qual Fontana desenvoluparà el seu mètode històric. Una lent particularment interessant, val a dir, per als lectors de l'obra de Fontana.